

— |

Christoph Buchwald
—
Gute Nacht, Freunde

Duitsland in vijfentwintig boeken

Cossee
Amsterdam

— |

Inhoud

Inleiding: *Gute Nacht, Freunde* 11

1. Thomas Mann – *Doctor Faustus* 17
2. Arnold Zweig – *De strijd om sergeant Grisja* 31
3. Franz Kafka – *Het proces* 36
4. Anna Gmeyner – *Manja* 47
5. Alfred Döblin – *Berlijn Alexanderplatz* 52
6. Alfred Andersch – *De vader van een moordenaar* 61
7. Volker Weidermann – *Zomer van de vriendschap* 66
8. Albert Vigoleis Thelen – *Het eiland van het tweede gezicht* 70
9. Peter Weiss – *De esthetica van het verzet* 77
10. Irmgard Keun – *Kinderen zonder land* 85
11. Günter Grass – *De blikken trom* 95
12. Hans Fallada – *In mijn vreemde land* 104
13. Hans Fallada – *Alleen in Berlijn* 108
14. Anoniem – *Een vrouw in Berlijn* 114
15. Wolfgang Koeppen – *De dood in Rome* 119
16. Bernhard Schlink – *De voorlezer* 127
17. Monika Held – *Nu de angst is verdwenen* 131
18. Heinrich Böll – *De verloren eer van Katharina Blum* 136
19. Maxim Leo – *Rode liefde* 143
20. Lutz Seiler – *Kruso* 148
21. Christa Wolf – *Stad der engelen* 153
22. Martin Walser – *Angstbloesem* 162
23. Sherko Fatah – *We gaan als het donker wordt* 168
24. Wolfgang Herrndorf – *Tsjik* 173
25. Kristine Bilkau – *De gelukkigen* 178

Chronologie 182

Verantwoording 185

Gute Nacht, Freunde

Is het mogelijk om in vijftientig boeken een beeld te schetsen van een land, zijn geschiedenis en zijn DNA? Om zijn mentaliteit en zijn geestesgesteldheid weer te geven, al was het maar in eerste aanzet? Die pretentie zou gezien de rijkdom van de Duitse literatuur aanmatigend zijn.

Wat dit boek wel kan bieden zijn navigatiehulpmiddelen, een paar vuurtorens en zeekaarten, een goed gekalibreerd echolood om je koers te bepalen in een schier oeverloze zee van boeken.

Is het mogelijk om in vijftientig boeken een onderbouwd inzicht te bieden? Bovendien: inzicht, waarin precies? De contemporaine geschiedenis? De Duitse vertelkunst? De ontwikkeling van de Duitse roman tijdens de laatste honderd jaar?

Onderstaande aanbevelingen berusten in de eerste plaats op mijn persoonlijke voorliefdes (met dank aan mijn grootvader, die uitgever was en zijn kleinzoon al vroeg de prachtigste boeken te lezen gaf, ook al snapte die er nog niet de helft van). Literaire canons worden om de drie jaar herschreven en zijn eigenlijk behoorlijke onzin. Laat literatuurwetenschappers, canonschrijvers en germanisten zich de haren maar uit het hoofd trekken, mijn lijst bestaat louter uit lievelingsboeken. De vijftientig boeken die ik op uw nachtkastje zou willen leggen moeten aan drie belangrijke en voor de lezer heldere criteria voldoen. Ze moeten:

1: een levendig beeld geven van een tijdperk waarin bepalende gebeurtenissen van de afgelopen honderd jaar geschiedenis zijn opgetekend;

2: zich in de oorspronkelijke Duitse versie in verhalend en stilistisch opzicht onderscheiden en in een adequate Nederlandse vertaling beschikbaar zijn;

3: indruk maken door stijl, spanning, conflictsituatie en inzicht in de *condition humaine*, én inspireren als 'leeservaring', zodat we het bedlampje pas uitdoen als we ook de laatste zin hebben gelezen.

Zou je die vijfentwintig boeken ook als tijdsbeeld of diagnose van de twintigste en vroege eenentwintigste eeuw kunnen lezen? Ja. Maar dat niet alleen. *Buddenbrooks* is méér dan alleen een verhaal over de teloorgang van de hanzeatische bourgeoisie, veel meer. En natuurlijk zitten er tussen de vijfentwintig boeken grote hiaten, al was het maar vanwege het beperkte aantal titels. Alleen al voor de periode tussen 1933 en 1945 zijn makkelijk vijfentwintig meesterlijke romans te noemen, van Joseph Roth tot Anna Seghers, en van Lion Feuchtwanger tot Heinrich Mann. Ik heb ze via sjoemelsoftware als aanvullende leestips opgenomen; ze mochten niet verloren gaan. Ook van de literatuur van de DDR kan moeiteloos een lijst van vijfentwintig worden samengesteld, en dan hebben we het nog niet eens gehad over Oostenrijkers als Heimito von Doderer, Peter Handke, Robert Musil, Ingeborg Bachmann of Thomas Bernhard, of Zwitserse geweldenaren als Max Frisch, Friedrich Dürrenmatt of Robert Walser.

Natuurlijk heb ik me afgevraagd of ik (na een heimelijke blik op de uiteenlopende canonlijstjes die in omloop zijn) niet ook titels van Brecht, Tucholsky, Celan, Benn of Kästner op uw nachtkastje kon/moest leggen, maar dan had ik daarvoor zulke fantastische, op geen enkele canonieke lijst voorkomende romans als *Het eiland van het tweede gezicht* van Albert Vigoleis Thelen of *De esthetica van het verzet* van Pe-

ter Weiss moeten opofferen. Onmogelijk! Die moet u beslist lezen! Canons zijn zo veranderlijk als het weer; wie leest nu bijvoorbeeld nog de door Fontane geprezen, in 1910 met de Nobelprijs onderscheiden Paul Heyse (1830-1914), naar wie zowel in Berlijn als in München een straat is vernoemd?

Daar komt nog bij dat er tijdvakken zijn waarin de meesterwerken zich aaneenrijgen en iedere keuze op de een of andere manier 'onrechtvaardig' is. Wie een goed beeld van het naoorlogse Duitsland wil krijgen, zou natuurlijk naast Wolfgang Koeppen en de vroege Heinrich Böll ook Marlen Haushofer en Ingeborg Bachmann, Johannes Bobrowski en Marie-Luise Kaschnitz kunnen/moeten lezen, om er maar een paar te noemen.

Laten we erkennen dat we met de beperking tot vijftientig boeken bewezen meesterwerken buiten beschouwing hebben moeten laten. En er direct aan toevoegen dat een andere samensteller of boekhandelaar vermoedelijk op grond van volstrekt heldere argumenten tot een totaal andere keuze zou komen. En nu wordt het netelig: op grond van wiens criteria komt een dergelijke lijst tot stand? De mijne, de uwe, die van de boekhandelaar, de criticus? Moeten we misschien totaal andere criteria hanteren dan de drie hierboven genoemde? Is het beter de *usual suspects* aan te bevelen, of toch liever verrassende onbekenden? Of moeten er uit principe alleen boeken op het nachtkastje komen te liggen waarvan ook de vertaling uitstekend is?

En nu we het toch over netelige kwesties hebben: is de politieke kleur van een boek niet ook een criterium, hoe onbewust misschien ook? Hier wordt het – al helemaal omdat we het over de Duitse literatuur hebben – echt interessant. Welke rol spelen de politieke sympathieën van de auteur én van de-

gene die de boeken kiest? Welk beeld van Duitsland wil een auteur en/of samensteller van een dergelijke lijst laten zien? In welke kleuren schildert hij het land? Groen, rood, bruin, zwart-rood-geel? En hoe relevant is hierbij de vraag of het om zijn of haar vaderland of moedertaal gaat, of degene die kiest zelf uit Duitsland of Zuid-Tirol, of bijvoorbeeld uit Nederland of Slowakije komt?

Hoe complexer de materie, des te behulpzamer zijn dergelijke vragen. Natuurlijk wordt het perspectief bepaald door de eigen standplaats. Alleen al het feit dat ik in Zuid-Duitsland geboren ben en een Italiaanse moeder heb, heeft tot gevolg dat mijn nachtkastje met vijftientig boeken er heel anders uitziet dan dat van een in de DDR geboren dochter van een Oost-Duitse moeder en een Angolese vader die in 1972, na zijn studie, in Oost-Berlijn in het 'reëel bestaande socialisme' is blijven hangen.

Ik begrijp iedereen die uit ervaring zegt: *het zijn bepaalt het bewustzijn*, en het bewustzijn bepaalt wat iemand leest. Maar met Georg Christoph Lichtenberg stel ik daartegenover: *de schedel is rond zodat het denken van richting kan veranderen*.

Even waar is namelijk het oude filosofische inzicht dat juist die aspecten, criteria en inschattingen die níet in het plaatje passen van invloed zijn op de precisie en de scherpte van onze waarneming, en dat juist die elementen het beeld rijker en complexer kunnen maken. Dogma's, politieke correctheid, idiosyncrasieën en denkverboden hebben bij de beoordeling van literatuur bijna altijd rampzalige gevolgen: uniformiteit van meningen, moedeloosheid in het denken, een esthetische monocultuur, de wereld wordt een platte schijf. (Er is een tijd geweest dat – om maar een willekeurig voorbeeld te noemen – een van de meest vernieuwende en

invloedrijke Duitse dichters, Gottfried Benn, vanwege twee dwaze redevoeringen die hij na de machtsovername door de nazi's op de radio hield, in de jaren zeventig als 'fascist' op de linkse index kwam te staan, hoewel nergens in zijn gedichten sporen of zelfs maar sporenelementen van zijn kortstondige flirt met de 'nieuwe staat' te vinden zijn en de auteur zelf vanaf 1937 door een publicatieverbod werd getroffen. Er is een tijd geweest (1978) waarin de latere minister-president van Beieren, Franz Joseph Strauss, schrijvers en kunstenaars openlijk uitmaakte voor 'ratten en strontvliegen'.)

Literatuur kan en zal de wereld niet veranderen, maar mogelijk wel invloed hebben op ons denken, kijken en misschien zelfs ons voelen. Maar in elk geval, dat geef ik u op een briefje, is het lezen van de hieronder genoemde boeken geen verspilde levenstijd. Als alles goed gaat zult u zich niet alleen uitstekend vermaken, maar ook een paar gekoesterde vooroordelen en overtuigingen kwijtraken, een paar vastgeroeste geloofsartikelen in twijfel trekken, in de confrontatie met uw eigen tekortkomingen talrijke bondgenoten vinden, uw kijk op de burens en hun geschiedenis herijken, een geliefd mens met andere ogen bekijken of uw eigen doen en laten herkennen in het leven van anderen.

Maar nu eindelijk de beloofde vijftientig boeken op uw nachtkastje! Horen wij iemand in de verte zachtjes zingen?

*Gute Nacht Freunde,
es ist Zeit für mich zu geh'n,
Was ich noch zu lesen hätte,
liegt auf dem Nachttisch dicht am Bette
und hilft, uns selber zu versteh'n.*

I. Thomas Mann – *Doctor Faustus. Het leven van de Duitse toondichter Adrian Leverkühn, verteld door een vriend*

‘In principe is het een liefdesverhaal tussen een intellectueel en een burgermeisje. Daar moet de duivel de hand in hebben.’

– Bertolt Brecht

Hele hordes Fausten

De Faustmythe – het inruilen van je ziel voor een beter leven – heeft me al mijn hele leven gefascineerd. Schuldig daaraan is mijn grootvader, redacteur bij een uitgeverij en Goethe-onderzoeker. In zijn ‘Faustgids’ (Reinhard Buchwald, *Führer durch Goethes Faustdichtung*, 1952/1983) werd het verhaal van de naar kennis strevende doctor en zijn gewiekste tegenstander, de duivel en zieltjeswinner Mephisto, zo spannend samengevat en uitgelegd dat ik toen al voorvoelde: hier gaat het om iets verlokken, verborgens, groots, iets wat met mij/met ons te maken heeft. Ik kon het alleen nog niet benoemen. Daar kwam nog het verleidelijke aanbod van mijn grootvader bij om met mij, zijn kleinzoon, naar de plaats van handeling te rijden (waar Faust volgens Goethe zijn pact met de duivel had gesloten) en te gaan eten in Auerbachs Keller in Leipzig: Faustschnitzel op Leipziger wijze met een glas Mephistobier (donker).

Al snel vloog Faust me, nee, vlogen hele hordes Fausten me uit alle richtingen om de oren: als rockopera van Goethe-citaten (Rudolf Volz: *Faust I&II*), als musical (Michael Postweiler/Erik Rastetter: *Faust & Fisto*), als conceptalbum (Randy Newman: *Faust*) en in talrijke popsongs (onder an-